

Paul Feyerabend az emberközpontú tudományért

Székely László

MTA BTK Filozófiai Intézet

Feyerabend a „Tudomány egy szabad társadalomban” című művében a maga provokatív és sokszor egyoldalúan túlzó megközelítésében egy olyan valós és a modern kultúra szempontjából alapvető problémát tematizál, amely ma talán még aktuálisabb, mint a mű megszületésekor volt: miképpen viszonyuljon a társadalom a tudomány sokszor csak a szaktudósok által átlátható és értett eredményeihez, s miképpen akadályozható meg, hogy szűk érdekcsoportok a tudományra hivatkozva, azzal visszaélve represszív módon jutassák érvényre akaratukat. De érvényes maga a feyerabendí válasza is: *a tudományt demitizálni kell és eredményeinek társadalmi alkalmazását alá kell vetni a demokratikus társadalmi kontrollnak*, mert csak így válhat valóban *emberközpontúvá*, és csak így kerülhető el, hogy elnyomó hatalommá vagy ilyen hatalmak kiszolgálójává váljék. A provokatív és sokszor egyoldalúan túlzó-leegyszerűsítő gondolatmenetek és elemzések azonban nem segítettek e pozitív és ma is aktuális tartalom befogadásában, s e tekintetben sokat rontott recepcióján az is, hogy nézeteinek e problémás mozzanataihoz kapcsolódva tanítását sokan félreértették. Így bár a filozófus a „Módszer ellen” újabb kiadásaihoz írt előszavában kifigurázza azokat, akik úgy vélik, hogy a „minden elmegy” formulája az ő tézise volna, ezt Feyerabend követői nagyjából még ma is Feyerabend saját tételeként hirdetik, s ez a beállítás azután egyaránt forrásává válik az iránta való egyoldalú rajongásnak és „intellektuális bohócként” történő radikális elutasításának. Előadásomban – a genetikai kód tudományos manipulációjának ma különösen aktuális konkrét példáját fölhasználva – arra szeretnék rámutatni, hogy Feyerabend elképzeléseit a tudomány és a társadalom viszonyáról csak akkor fogadhatjuk be alkotó módon, ha kilépünk e hamis polaritásból, és az emberközpontú tudományra irányuló problémafölvetésére valamint az általa erre adott válasz irányára koncentrálnak látjuk elemzéseinek korlátait és tévútjait is. Röviden arra, hogy olyan művel állunk szemben, mely az egyoldalú rajongással és az ugyanilyen elutasítással szemben megérdemli a szigorú, de értő és befogadó kritikát.

Ropolyi László

ropolyi@caesar.elte.hu

„Miben hisztek ...”? Hitek, értékek, ideológiák a tudományokban

Ismeretes, hogy a modern kor évszázadai az univerzális érvényességűnek tekintett elvont ész (s intézményesült rendszerei, mindenekelőtt a modern tudomány) dominanciája jegyében teltek. A 20. század közepétől azonban a tudomány hagyományos modernista működés módja mellett új tendenciák bontakoznak ki, és – jelentős mértékben a tudományfilozófia létrejötte és működése következtében – az absztrakt ész univerzális érvényességét kétségbe vonják, a tudást relativizálják, a tudomány emancipatórikus jelentőségét, hasznát, domináns társadalmi és kulturális szerepét megkérdőjelezzik, valamint életidegenségét, öntudatlanságát, intézményrendszerét kritizálják.

E kritikák egyik vezéralakja a tudományfilozófus Paul Feyerabend. Gyanakvóan tekint minden intézményesült hatalomra (természetesen az elvont ész hatalmára is), s az individuális függetlenség és szabadság híve a tudás jellege és a tudáshoz való emberi viszony vonatkozásában is. Bizonyára nem véletlen, hogy figyelemre méltó hasonlóságok mutatkoznak Luthernek és Kálvinnak a késő középkori vallásra és egyházra irányuló kritikái és Feyerabendnek a késő modern kor tudományára és intézményeire vonatkozó kritikái szemléletmódja között. Híres elődjeihez hasonlóan alapvető változásokat regisztrál és propagál: Feyerabend tudományelemző írásait követően a tudományról való gondolkodásunk már sohasem lesz a régi. Le kell számolnunk a tudományokban érvényesülő univerzális, elvont racionalitás uralmára alapozott ábrándjainkkal.

Feyerabend után a tudomány jellegét, működés módját, eredményeit, változásait, társadalmi és kulturális beágyazottságát vizsgálva feltétlenül szükségesnek látszik az elvont racionalitást konkretizáló tényezők, a tudást előállító és képviselő személyek és intézmények konkrét hiedelmeit, hiteit, értékeit, érdekeit, ideológiai elkötelezettségeit is az elemzés és a megértés részévé tenni. Ez egy „realista” eljárás, hiszen ma már úgy látjuk, hogy a tudomány ténylegesen így működik. Ha ez relativizmus, akkor ez relativizmus, mint realizmus.

A feyerabendi (posztmodern) tudományfelfogás tudományfilozófiai következményei szerteágazóak. Alapelvei fényében a napjainkban népszerű tudományfilozófiai elképzelések, tudományelemző eljárások előfeltevései, előnyei és hátrányai világosabban láthatóak.

Tudományos és társadalmi pluralitás Feyerabendnél

Golden Dániel

MTA BTK Filozófiai Intézet

Paul Feyerabend a szűken vett tudományfilozófiai szakmán túl az *anything goes* ('minden elmegy') jelszavával tette magát híressé-hírhedtté. Az azóta is jellemzően a szélsőséges relativizmus szinonímájaként értelmezett kifejezés valójában a természettudományok gyakorlatának történeti és racionális kritikájából fakadó végkövetkeztetés jelölésére szolgált, s éppenséggel a tudományos tudás termelődésének rendszerszerű modelljét volt hivatott megadni. Az általa *episztemológiai anarchizmusnak* nevezett elképzelés Feyerabend saját bevallása szerint is voltaképpen nem más, mint a John Stuart Mill által megfogalmazott klasszikus liberális elvek érvényre juttatása a tudás területén.

A módszer ellen és *A tudomány egy szabad társadalomban* című könyveiben Feyerabend nem elégszik meg a negatív kritikával, hanem kísérletet tesz a tudomány társadalmi beágyazódásával kapcsolatos pozitív javaslatok megfogalmazására is. Kritikusai szerint ezen a ponton végképp elveszíti kapcsolatát a valósággal – a különféle tudásrendszerek mindenféle hierarchiától mentes, teljes egyenjogúságot biztosító mellérendeltségéről szóló elképzeléseit jobb esetben idealisztikusnak és utópisztikusnak, rosszabb esetben felelőtlennek és károsnak minősítik.

Előadásomban azt vizsgálom, vajon adható-e a feyerabend-i radikális téziseknek olyan megengedő olvasata, amely mégiscsak alkalmas *tudományos tudás* és *laikus tudás* viszonyának és működésének leírására. Ennek lényege, hogy az egymással pontosan szabályozott kapcsolatban álló *társadalmi részrendszerek* révén biztosítható tudomány és társadalom áthatásainak kölcsönösen előnyös korlátozása, azaz a tudománynak a társadalomtól való Feyerabend által javallott *szekularizációja*.

Paul Feyerabend és Imre Lakatos nem csupán személyes jóbarátok voltak. Levelezésükből kiderül, hogy jószerevel egymást tekintették tudományfilozófiájuk és életfelfogásuk egyedüli valóban értő kritikusanak. A gondolat kifejezés személyes szabadságát és a társadalmi feltételekbe ágyazott tudományos tevékenység önállóságát féltő álláspontjaik önróniával, humorral, de a következmények súlyának megfelelő komolysággal képviselt összeütközése mögött olyan mély meglátások bontakoznak ki, melyek mindkét esetben személyes élettapasztalatokra épülnek. Levelezésük sajátos tükrö a múlt század 60-as éveinek tudományfilozófiába öltöztetett - mély meggyőződésen alapuló - olyan politikai hitvallásainak, melyek nem hajlandók megadni magukat a tekintélytiszteletnek és a tudományt püszasztára emelő normatív ideológiák ájtatos "pietizmusának". Történeti kontextusba helyezve érvelésüket és vitájukat megmutatható, hogy az "anything goes" mára felületes kritika tárgyává vált szlogenje mögött a szellemi tevékenység és az intézményesített tudomány viszonyát érintő máig élő alapkérdések állnak, és egymással, sőt önmagukkal vitázó érvek jóval mélyebben nyúlnak a probléma gyökeréhez, szakmailag, s történetileg egyaránt, mint azt a kortárs analitikus tudományfilozófia képviselői gondolták.

Hévízi Ottó

A NIELS-formula

(Van-e létjoguk a "mély igazságoknak"?)

Niels Bohr jegyzi fel, hogy a koppenhágai iskola tagja nehéz problémákkal szembesülve olykor tréfásan a „mély igazság” (tiefe Wahrheit) frázissal vigasztalták magukat, amin olyan igazságot értettek, melynek ellenkezője is igazság. Ezzel összefüggésben az előadás néhány észrevétellel él a filozófia-alkotás alapjainak és a tudomány-művelés stílusainak polimorfijáról.

Tudomány, technika, civilizáció - Lewis Mumford ökológiai kultúrkritikája

"Lewis Mumford (1895–1990) a 20. századi amerikai kultúrkritika első nemzedékének emblematikus figurája, a későbbi ökológiai mozgalom egyik szellemi atyja. Munkásságának nemcsak a mennyisége, hanem a sokszínűsége is lenyűgöző. Építészet, várostörténet, művészettörténet, filozófia, történelem, kultúrtörténet és technológiatörténet egyaránt jelen van ebben a monumentális életműben, amely a különböző szaktudományos nézőpontokat egy ökológiai kiindulópontú holisztikus metanarratívában fogja össze. Történeti perspektívába beállítva vizsgálja az emberi közösségek és természeti környezet viszonyát, elutasítva az újkorban született modern tudomány távolságtartó objektivizmusát. 1934-es *Technics and Civilizations* című könyvében a gondolatmenet fősodrát annak tárgyalása képezi, hogy a gépi civilizáció miként változtatja meg az embernek a természethez való viszonyát és alakítja át az emberi gondolkodás szerkezetét."

Schwendtner Tibor

Hatalom és tudomány. Wilhelm von Humboldt tudományképe és egyetempolitikai tevékenysége

/rezümé/

Humboldt születésénél és neveltetésénél fogva a porosz vezető nemesi réteg tagja volt, életében állami hivatalok sorát látta el – volt olyan pillanat, amikor kancellárként is felmerült a neve. 16 hónapig volt oktatási államtitkár, s e rövid idő nemcsak a közoktatás átszervezésében ért el komoly eredményeket, hanem a berlini egyetem alapításával egy új egyetemi modell kialakulásához is döntően hozzájárult. E tevékenység mögött Humboldt filozófiai és antropológiai megfontolásai álltak. Az előadás arra tesz kísérletet, hogy a filozófus képzés-fogalmát, tudományképét és antropológiáját összefüggésbe hozza Humboldt egyetempolitikai tevékenységével. Külön figyelmet kapnak azok a kérdések, melyek az állam és az autonóm tudományos kutatás viszonyát firtatják. Választ szeretnénk kapni arra a kérdésre, hogy miért gondolhatta Humboldt, hogy az állam érdeke abban áll, hogy az általa létrehozott és finanszírozott egyetemeken a tudományos kutatás teljes szabadságát és kötetlenségét biztosítsa? Miért tekintette Humboldt a tudomány szabad művelését kitértetésnek és az állam részéről feltétlenül védendőnek? E kérdésekre akkor tudunk válaszolni, ha Humboldt filozófiai antropológiáját és az ezzel szorosan összefüggő Bildung-fogalmát is tekintetbe vesszük.

Laki János

Big Data – Humán tudomány

A bölcsész- és társadalomtudományok történetük során többnyire vészes adatszegénységben szenvedtek. Az utóbbi évtizedekben azonban az elektronikus eszközök elterjedése olyan adatrobbanást (Big Data) idézett elő, ami alapvetően megváltoztatja a helyzetet. Személyre lebontott és időben tagolt ismeretek kezdenek felgyűlni arra vonatkozólag, hogy ki milyen TV-műsort néz, milyen kiterjedt és komplex a kapcsolatrendszere, milyen az egészségi állapota, pénzügyi helyzete, mit vásárol, merre jár stb.

A tudományfilozófusok egy része szerint, ez az adatrobbanás döntően átalakítja az emberről, társadalomról és kultúráról való tudományos gondolkodást. A bölcsész- és társadalomtudományokban is jön az "adatbányászat", az óriásmintás generalizációk, a "belehelyezkedés" helyett a szabályszerűségekre alapozott magyarázatok, azaz a tudományokkal kapcsolatos módszertani dualizmus mintha kezdene meghaladottá válni. Előadásomban azt a kérdést vizsgálom, vajon újabb pozitivista korszak elé nézünk-e.